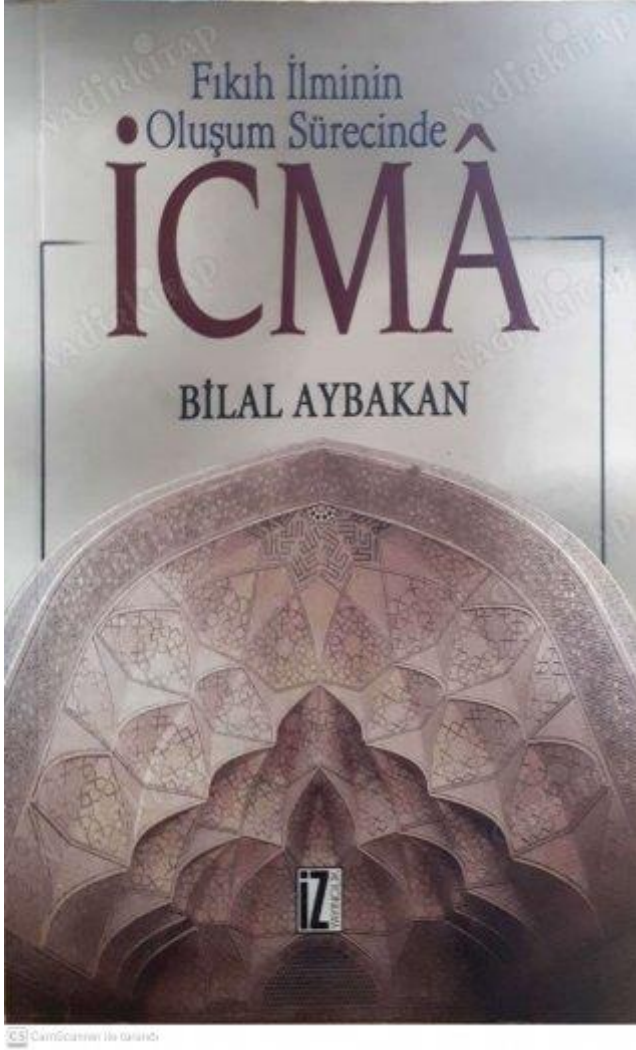

Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcma
Bilal Aybakan, İz yay. İstanbul 2017, 184 s.

YEŞİM YAŞLAK *

* YL Öğrencisi | Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
yaslak.emineyesim@hbv.edu.tr | ORCID: 0009-0007-9842-5670

“Muhammed ümmetinin (müctehidler) O’nun vefatından sonraki herhangi zamanda dinî bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmeleri” anlamına gelen icmâ kavramı, Bilal Aybakan’ın *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ* isimli kitabında müstakil bir konu olarak ele alınmıştır. Fıkıhın teşekkül sürecine dair çalışmalar içerisinde değerlendirilebilecek olan bu eserin önsöz bölümünde, eserin ortaya çıkışındaki saikler, yine yazarın kendisi tarafından anlatılmaktadır. Usûl-i fıkıh alanında yaptığı çalışmalarla, günümüz ilim camiasında önemli bir yer tutan Aybakan, kitabının ilk sayfasında icmâ konusunun teorik yönünün klasik eserlerde oldukça ayrıntılı bir şekilde işlendiğinden, fakat bu kavramın oluşum sürecinin ise bir o kadar kapalı kaldığından bahsetmektedir. Meselenin bu yönüne dair oryantalist Schacht’ın çalışmalarının ve onun çalışmalarındaki iddiaların, birçok İslamiyatçıyı bu konuda araştırmalar yapmaya ve söz konusu iddialara karşılık vermeye sevk ettiğinden söz etmektedir. Böyle bir saikle ortaya çıkmış eserlerden biri olan Fazlurrahman’a ait *Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu* isimli kitaptaki bazı tespitler ise, Aybakan’ın *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ* isimli eserinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Aybakan’ın eseri giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Eserin “Hicri İlk İki Asrın Siyâsî ve Sosyal Panoraması” isimli giriş bölümü, eserin kapsamını oluşturan Hulefa-i Râşidîn döneminden Abbasî Halifesi Me’ûn’a kadar geçen süreci ele almaktadır. Hz. Ömer döneminde yapılan yenilik ve uygulamalardan detaylı bir şekilde bahsedildikten sonra, Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle başlayıp Hz. Ali döneminde zirveye varan karışıklıkların hem toplum bünyesinde hem de alimler nezdinde ne gibi etkilere sebep olduğundan bahsedilmektedir. İslam alemini siyasî yönden ciddi parçalanmışlıklarla yüz yüze getiren bu dönem, siyasî ve sosyal olaylardan etkilenen ilmî ekolleri ve tutumları da farklılaştırmıştır. Hicaz bölgesinde esere dayalı bir ilmî yaklaşım söz konusu iken, Irak bölgesinde siyasî amaçlarla kullanılan haberlerin

¹ Dönmez, İbrahim Kâfi. “İcmâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Erişim 20 Kasım 2022)

çoğalmasa, bu bölgede re'y eksenli bir içtihad yaklaşımının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fakat Aybakan'ın da Fazlurrahman'ın tespitine dayanarak belirttiği üzere, toplumdaki düzeni bozan kutuplaşmanın artmasına karşın; ulema, ilmî farklılıkları bir parçalanma unsuru haline getirmeden, cemaatin bütününe tehdit eden ayrılıklara karşı, birliği koruma fikrini harekete geçirmiştir.

Eserin birinci bölümünde, Hz. Peygamber (sas) ile Sahabe dönemindeki içtihad faaliyetleri ele alınmıştır. Hz. Peygamber dönemindeki kaynaklar “vahiy, beşerî donanım ve istişare” olarak tespit edilmiş olup, dinî ve dünyevî işleri ayıran vahyin kapsamı ele alınmıştır. Dünyevî işlerdeki içtihadların isabetsiz olması durumunda, Hz. Peygamber'in (sas) muhakkak vahiyle tashih edileceği görüşünün tartışmaya açık olduğu belirtildikten sonra, sahabenin dinî/dünyevî ayrımını zihinlerinde nispeten iyi oturttuklarından ve dolayısıyla yapılacak içtihadlardaki beşerî donanım ve istişarenin kıymetini takdir edebildiklerinden bahsedilmiştir. Bölümün devamında, sahabe kuşağının önemi ve özellikleri ele alınarak, özellikle Hulefa-i Raşidin döneminde yürütülen ilmî faaliyetlerin, Fıkıh ilmi de dahil olmak üzere, tüm İslamî ilimlerin nüvesini oluşturduğundan söz edilmiştir. Bu dönemdeki içtihad faaliyetlerinin kaynakları da “canlı vahiy dönemi ve beşerî donanım” olarak tespit edilmiştir.

Sahabe döneminde yapılan içtihad faaliyetlerini değerlendirme kapsamında, sahabenin tümünün mü yoksa bir kısmının mı içtihad ehliyetine sahip olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Aybakan, bu konuyu fikhî yatkınlığı olan sahabenin tespitini yaparak açıklığa kavuşturmuştur. “Yaşlı sahabe kuşağı”nda özellikle Hz. Ömer ve İbn Mes'ud'a yer verilirken, “genç sahabe kuşağı”nda İbn Abbas ele alınmaktadır. Söz konusu sahabilerin sünneti algılama ve uygulama biçimleri anlatıldıktan sonra ise İmam Şafii'nin ve Hanefilerin bu konuya dair farklı yaklaşımları belirtilmiştir.

Eserin ikinci bölümü “tâbiûn dönemi içtihad faaliyeti ve ilk fikhî oluşumlar” hakkındadır. Bu bölümde fikhın biri halka diğeri ise fikh bilginlerine bakan iki veçhesi ele alınarak, dönemin ilmî faaliyetlerini yürüten fikh bilginleri hakkında bilgiler verilmiştir. Medine, Mekke, Basra, Kûfe ve Şam gibi ilim merkezlerinde yaşayan âlimler hakkında

malumat verilmiş olup, bu âlimlerin fikhının dayandığı sahabe de belirtilmiştir. Bu dönemdeki fikhî kaynaklara Kitap ve Sünnet'in yanı sıra sahabe içtihadlarının da eklendiğini belirten Aybakan, eserin ana konusu olan icmâya ilk kez değinerek, tabiûn kuşağının icmâ kurumuna ihtiyaç duyan ilk kuşak olduğu tespitini yapmıştır. Sahabenin ihtilaf ederek farklı görüşler öne sürdüğü meselelerde tabiûnun farklı görüşlerden birini seçerek amel etmesi normal karşılanırken, sahabe kuşağının ihtilaf etmediği konularda, bu görüş birliğinin dışına çıkılmamasının benimsenmesi, icmânın çekirdeğini oluşturmuştur denilebilir. Bu durumda, Aybakan'ın "İslam hukukunun az çok profesyonel tarzda gerçek oluşum sürecinin bu kuşağın elinde işlemeye başladığı" tespiti oldukça haklı görülebilir.

Eserin bundan sonraki kısmında, giriş bölümündeki anlatıda hedeflendiği üzere icmâ kavramının tarihsel süreçteki kullanımı hakkındaki tespitlere yer verilmiştir. Bu noktada, Kûfe ekolünün sahabe kavillerini esas alarak bu kavillerin ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu kanıtlama çabaları ve Medine ekolünün, amel-i ehl-i Medine'ye atfettikleri özel anlamın, icmâ teriminin kavramlaştırılmasına giden yolda önemli taşlar olduğunu öğrenmekteyiz. İlk asırlardan itibaren ilmî kullanımda yer alan icmâ terimi, klasik dönemde büründüğü genel anlamda değil, her bölgenin kendi fakihlerinin görüş birliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda, Kûfe, Medine ve Suriye bölgesindeki fakihlerin eserlerinde geçen icmâ terimi incelenmiş olup, bunların gerçekten de genel icmâya değil, kendi ekollerindeki görüş birliğine, çokluğuna ya da bazen, Kûfe ekolünde örneği görüldüğü üzere, bazı fakih sahabilerin görüş birliğine işaret ettiği tespit edilmiştir.

Eserin üçüncü bölümü, İslamî ilimlerdeki Hadis, Sünnet, icmâ gibi terimlerin kapsamında ve kullanımında ciddi değişikliklere sebep olan İmam Şafî'nin ilim anlayışı ve Şafî sonrası dönemdeki icmâ anlayışı hakkındadır. İmam Şafî'nin kendi döneminde yaptığı ve sonraki ilmî çizgiyi de etkileyen en büyük değişiklik belki de Sünnet kavramının daraltılıp, sadece hadislere gerçek anlamda Sünnet statüsünün kazandırılmasıdır. Böylece, Hz. Peygamber'in (sas) sünneti ile sahabe ve tabiûnun görüşleri birbirinden ayrıştırılmış olup, sahabenin ittifak ettiği hususlar ayrı tutulmak suretiyle, sahabenin münferit görüşlerinin son-

raki âlimler için bağlayıcı olmadığı kanaati ortaya çıkmıştır. Böylece, Hanefilerin bir konuda farklı sahabe görüşleri varsa onlardan birinin tercih edilmesi gerektiği ile ilgili genel yaklaşımları ile İmam Şafî'nin yaklaşımı arasında ciddi bir fark doğduğu görülebilir. Bu durum, aslında, sünnetin sahabe ve tabiûnun yaşayışında ve pratiğinde mündemiç olduğunu düşünen Hanefilerin bu pratiği ahad bir haberden daha kuvvetli bir delil olarak görmelerine karşın, İmam Şafî'nin ahad haberi her türlü pratikten daha tercih edilebilir bulmasından kaynaklanmıştır. Bu tespiti giden süreçte, söz konusu pratikleri araştıran İmam Şafî, üzerinde ittifak edildiği iddia edilen birçok hususta ittifakın söz konusu olmadığını tespit etmiştir. Dolayısıyla, o güne kadar gelen icmâ iddialarının gerçeği yansıtmadığını öne sürerek, yeni bir icmâ teorisi oluşturmuştur.

Aybakan'a göre, İmam Şafî icmâyı, özünde bir sünneti ihtiva ettiği kanaatinde olduğu için kabul etmiştir. Şafî'nin yaklaşımına bakıldığında, gerçekten de icmânın, hakkında bir nas bulunan meselelerde gerçekleşebileceği görüşünde olduğu söylenebilir. Bir re'y içtihadının da icmâ seviyesine yükselebileceğini ifade eden Irak ulemasının aksine, Şafî, böyle bir durumun fiilen gerçekleşmesinin mümkün olmadığı kanaatindeydi. Bunun sebebi, hakkında nas olmayan bir konuda muhakkak farklı re'yerin söz konusu olacağına olan inancıdır. Bir konuda farklı bir görüşün bulunması da o konu hakkında icmâ hükmü vermeye engeldir. Şafî, re'ye dayalı icmâ iddialarının, belirli ekollerde yer alan kişilerin kendi görüşleri için dayanak yapıldığı kanaatindeydi. İcmâyı belirli şartlara hasreden Şafî, re'yi de kıyasa hasrederek, yeni bir teoriye şekil vermiştir. Yine Şafî'nin, Hanefilerin aksine, re'y kökenli içtihadların icmâ kanalıyla akmasını önlemek için sükûtî icmâyı kabul etmemesi de Hanefî ulema ile Şafî'nin metodolojisini ayıran önemli bir fark olmuştur.

İmam Şafî, "icmâyı kabul etmeyi, hadisleri kabul etmenin zorunlu bir sonucu" olarak görmektedir. Nitekim eseri *er-Risâle*'de icmayı ispat hususunda hadislere dayanmıştır. Fakat fiilî olarak gerçekleşen icmâyı "kimsenin cahil kalması caiz olmayan temel farzlardan çoğu" için söz konusu etmesinden, fiilî olarak gerçekleşmiş icmâ sayısını sınırlı olarak gördüğü söylenebilir. İmam Şafî, aslında bölgesel ittifaklara önem ver-

mekle beraber, bu ittifakları icmâ olarak nitelemeyi doğru bulmamıştır. Bunun sebebi de bu tarz ittifaklara icmâ adı verildiğinde, bu durumun bazı ahad hadisleri göz ardı etmeye sebep olacağı endişesidir. Bir hadisin ancak gerçek anlamda bir icmâyâ feda edilebileceğini söyleyen Şafî'ye göre, pratikte de hadise rağmen bir icmâ oluşması mümkün değildir.

İmam Şafî'nin *er-Risâle*'de temellendirmeye çalıştığı icmâ, aslında Kur'an ve Sünnet dışında yeni bir kaynak olarak işlev gören bir icmâ türüdür. İcmânın bir nassa dayandığı durumlarda, kimsenin zaten buna bir itirazı olmamıştır. Fakat kimi zaman, oluşan icmâ için naslardan bir müstened bulunmadığı vâkîdir. İşte böyle durumlarda, Şafî sahabenin ittifakına sebep olan şeyin bir Sünnet nassı olma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünmüştür. Burada dikkat edilmesi gereken husus, İmam Şafî'nin sadece "hâssa" arasında gerçekleşebilecek bu tür bir icmâyı sahabeye has kıldığının unutulmamasıdır.

Kitabın devamında Aybakan, Şafî sonrası dönemde artık ana hatlarıyla terimsel anlamına kavuşan icmânın tanımı, gerçekleşme şartları, kaynak değeri, türleri ve icmânın bir kaynak oluşuna dair delilleri hakkında bilgiler vermiştir. Sonuç bölümünde ise Hz. Peygamber (sas) sonrası dönem tekrar ele alınarak, değerlendirme bağlamında tespitler yapılmıştır. Eserin ana iskeletinde, İmam Şafî'nin icmâ anlayışına dayalı bir anlatım göze çarparken, kitap yine Şafî'nin bu konudaki görüşleri ve etkileri ele alınarak sonlandırılmıştır.

Bilal Aybakan'ın *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ* isimli kitabı, fıkıhın en önemli dayanaklarından biri olan icmâ kavramının tarihsel gelişimi açısından oldukça doyurucu bilgiler ihtiva etmektedir. Kitapta-ki tezlerini klasik kaynaklara dayalı olarak oluşturan Aybakan'ın, İslam Hukuku alanında çalışan kişiler için icmâ hakkında yapılacak yeni çalışmalara temel teşkil edebilecek bir eser kaleme aldığı görülmektedir. Ayrıca, eserin oryantalistlerin çalışmalarına da değinmesinin, Batı dünyasının İslamî ilimlerin oluşum sürecini nasıl ele aldıklarına dair genel bir görüş kazandırıp, bu alandaki araştırmacılara karşılaştırmalı çalışmalar bağlamında yeni fikirler vereceği söylenebilir. Gerek klasik eserlerde gerekse günümüz eserlerinde ağırlıklı olarak kavramsal çerçevede ele alınan icmâ kavramının oluşum sürecine dair olan bu eser, ele aldığı

kavram özelinde olduğu kadar İslamî ilimlerin oluşum süreci hakkında da verdiği aydınlatıcı bilgilerle birlikte, alana dair kavrayışını genişletmek isteyen her araştırmacı için göz ardı edilemez bir pozisyonda durmaktadır.

Kaynakça

Aybakan, Bilal. *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2017.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "İcmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/icma>

